

بزووتنەوہ نوئیہ کۆمەلایەتیەکان: لە ئایدیۆلۆژیەوہ بۆ ناسنامە

پینوس 05, 06, 2018

ناوہند و چەقی گرنگیپیدانی بەشیک لە زانستە کۆمەلایەتیەکان، بەتایبەتی زانستە سیاسییەکان، لە روانگەییەکەوہ بریتیە لە نەزم و سەقامگیری سیاسی لە لایەکی و، نەبوونی ئەوانە لە لایەکی دیکەوہیە. لە کۆنەوہ ناسەقامگیریە سیاسی و کۆمەلایەتیەکان، ناپەرەزایەتی و شۆرشە کۆمەلایەتیەکان، بزووتنەوہ کۆمەلایەتیەکان، ریفۆرم و شۆرشەکان وەکوو چەمگەلیکی تیۆری بۆ ھۆکاری گۆرانکاریە کۆمەلایەتیەکان و، ھەر وەھا پرۆسە و پەوتی ئەم گۆرانکارییانە و ئاسەوار و لیکەوتەکانی و دستکەوتەکانی، جیگەیی بایەخی بیرمەندانی سیاسی بوو. شۆرشە کۆمەلایەتیەکان دیاردەگەلیک بوونە کە کەم تا زۆر پەرەگەز و چەمکەکانی تری گۆرانکاریی سیاسیان لە خۆیاندا ھەلگرتوو. بەم پێیەیش، لە دەیەکانی سەرەتای سەدەیی بیستەم، ھەولێ بەرفراوان بە مەبەستی وەلامدانەوہی پرسیارەکانی پەیوەندیار بەو گۆرانکارییانە و چۆنیەتی و ھۆکاری سەرھەڵدان و دروستبوونی ئەو دیاردانە دراو.

تیۆریە نەریتیەکان دەربارەیی چۆنیەتی تەیارکردنی کۆمەلایەتی و دروستبوون و سەرھەڵدانێ بارودۆخی شۆرش، واتا تیۆریەکانی خەباتی چینایەتی و یەکگرتوویی کۆمەلایەتی و دروستبوونی کاریزما و بزووتنەوہی کۆمەلایەتی، ریاڵیزم و دەروونناسیی تاکگەرایانە بوو. بۆیە ھەر یەکە لە کارل مارکس و ئیمیل دۆرکھایم و ماکس فیبەر و پاریتۆ و ئەلیکسی دۆتوکیفیل و...، روانگەییەکی جیاوازیان خستۆتە روو.

ئەم تیۆریە نەریتیەکانە کە زیاتر لەسەر ھەلومەرجی شۆرش و گۆرانکاریی کۆمەلایەتی و سیاسی کاریان دەکرد، ھەولیان دەدا کە مۆدیلیکی گشتگیر و یەکگرتوو بۆ ھەموو شۆرشە کۆمەلایەتیەکان تیۆریزە بکەن. بۆیە ئەم تیۆرییانە بە نەو/جیلی یەکەمی تیۆریەکانی شۆرش کۆمەلایەتی ھەژمار دەکری. بەلام لە نەو/جیلی دووھمی تیۆریەکان، بیرمەندگەلیک وەکوو “ئیسەلسەر”، “جۆنسۆن”، “دیفیس وگار” ھەولیان دەدا بە کەلکۆەرگرتن لە پارادایمی “مۆدێرنیزاسیۆن” ھۆکار و کاتی روودانی شۆرشەکان شروۆقە و دەستنیشان بکەن، کە ئەو ھەیش کەوتە بەر پەرخەنی بیرمەندانی پاش ئەوانەوہ. پاشان بەرھەمەکانی زانایانێک وەکوو “نازینشتایت”، “پیگ” و “ریچارد تیلی” و “تریمبەر گێرد سکاچپۆل” وەکوو روانگەیی جیلی سییەم دەرخرینە روو، کە زیاتر بە روانگەیی پیکھاتەیی یاخود ستراکچرالیزم دەناسریت؛ بەم واتایە کە ئەم بیرمەندانە ھەولیان داوہ کە ستراکچەری دەولەت، گوشارە نیودەولەتیەکان، کۆمەلگەیی جووتیاری، ھێزە چەکدارەکان و پەفتاری دەستەبژێرەکان بخەنە ژیر لیکۆلینەوہ بۆ تیگەیشن و شروۆقەکردنی سەرھەڵدان و روودانی شۆرشە کۆمەلایەتیەکان. بەلام “جۆن فۆرن” بۆ ئەم دا بەشکردنەیی “ئیسکاچپۆل” جیلی چوارەم زیاد دەکات و، پروای وایە کە نەوہی چوارەمی تیۆریسییەنەکانی دروستبوون و سەرھەڵدانێ بزووتنەوہ و شۆرشە کۆمەلایەتیەکان زیاتر گرنگی بە خۆیندەنەوہی ھۆکارگەلیک وەکوو: پەرەپیدانی ناھوسەنگی سەرمايەداری، داتەپینی لەناکاوی ئابووری، ھەلومەرجی تەیارکردنی کۆمەلایەتی و کەلتووری و سیاسی ئۆپۆزیسیۆن و دژبەران، قەیرانەکانی مۆدێرنیزاسیۆن و ھاوپەیمانییەکانی دەرھاویشتەیی ئەم قەیرانانە،

پۇلى دەۋلەت و سەركوتكارى، ئايدىۋولۇڭى و بنەما كەلتورىيەكانى ناپرەزايەتتىى سىياسى و ھەلومەرچى گونجاو و كرانهۋەى سىستەمى جىھانى دەدەن.

بەشەكانى ئەم پەرتووكە لە سالى 1994 لە لاىەن كۆمەلەك نووسەر و خاۋەن راي تايبەت بە بزوتنەۋە كۆمەلەتتەيەكان نووسراۋە. روانگەى سەرەكىى ئەم پەرتووكە، لەسەر تايبەتمەندىيەكانى بزوتنەۋە نوئىيە كۆمەلەتتەيەكانە. نووسەران لەسەر ئەو پرواىەن كە لە دوو دەيەى كۆتايىى سەدەى بىستەمدا بزوتنەۋە نوئىيە كۆمەلەتتەيەكان لە ئەوروپا و ئەمريكاي باكوور، ھەموويان لە چوارچىۋەى بزوتنەۋەكانى ئاشتى، ناپرەزايەتى لە دژى وزەى ناوكى، بزوتنەۋەى خويىندكاران و قوتايىان، نەتەۋەگەرايىى كەمىنەكان، مافى ھاۋرەگەزخوازەكان، ژنان، ئازەلان، بزوتنەۋە مەزھەبىيە بناۋخوازەكان و بزوتنەۋەكانى سەردەمى نوئى، دەرکەوتوون و سەريان ھەلداۋە. خالى گرنگ ئەۋەيە كە ئەم بزوتنەۋانە لە چوارچىۋەى نەرىتەكانى باو و زالى شىكردەۋەى ئەوروپىيەكان نەدەگونجان ياخود واتايان نەبوو، بەلكو لەم سالانەى دووايىدا بوو كە “رەفتار و كردهۋەى بەكۆمەل” بە واتاى تواناى گرووپەكان بو كۆكردەۋەى سەرچاۋەكانى كۆمەلگە و رىبەرايەتلىكردنى رىكخراۋەكان لەسەر بنەماى كردهۋەى بەرنامەرىژكراو و كردهۋەى عەقلانى خويىندەۋەى بو كراۋە.

چەمك و واتاى بزوتنەۋە نوئىيە كۆمەلەتتەيەكان بە ماناى گۆرانكارىيەكانى بوارى فۆرم و چوارچىۋەى پىكھاتە ياخود ستراكچەر و، ھەرۋەھا كردهۋە و رەفتارى بزوتنەۋەكانى سەردەم و پەيوەندىيان لەگەل گۆرانكارىيە بنەرتى و پىكھاتەيىيەكانى كۆمەلگەۋە ھەيە. سەرھەلدانى ئەم بزوتنەۋانەيش رىشەى لەم گۆرانكارىيانەى سەردەمى ئىمەۋە ھەيە. لە روانگەى نووسەرانى ئەم پەرتووكەۋە تايبەتمەندىيەكانى بزوتنەۋە كۆمەلەتتەيەكان بەم شىۋەيە پۇلىن دەكرىت:

يەكەم: بزوتنەۋە نوئىيە كۆمەلەتتەيەكان پەيوەندىيەكى ديارىكراو و پۇشنيان لەسەر پۇلى پىكھاتەيىيە بەشدارىكەران نيىە؛ بەم واتايە كە لە سەرووى پىكھاتەى چىنايەتىن و، پىگە كۆمەلەتتەيە چۇراۋچۇرەكان ۋەكوو گەنجايەتى، رەگەز، روانگە و ھەلۋىستى رەگەزى و پىشەيى و... لەخۇ دەگرن.

دوۋەم: تايبەتمەندىيە ئايدىۋولۇڭىيەكانى بزوتنەۋە نوئىيە كۆمەلەتتەيەكان لە دژايەتتەيەكى ئاشكرا و پرون لەگەل بزوتنەۋەكانى چىنى كرىكار و پروانگە و تىروانىنى ماركسىستى، لە ئايدىۋولۇڭى ۋەكوو رەگەزىكى كۆكەرەۋەى يەكىتى و يەكگرتوويىخولقۇنى گشتگىر بو رەفتارى بەكۆمەلدايە. لە روانگەيەيك ترەۋە، ئەم بزوتنەۋانە فرەبىيەكن لە بىروپروا و بەھاكان، بەرفراوانكردنى سىستەمى بەشدارىيى ئەندامان لە پىراردروستكردنى بەكۆمەل، چالاكىي بەرەۋ بەدىموكراتىككردنى ژيانى پۇژانە و بەرفراوانكردنى رەھەندى مەدەنى و شارستانىيە بە بەراورد لەگەل رەھەندە سىياسىيەكانى بزوتنەۋە نەرىتتەيەكان.

سىيەم: بزوتنەۋە نوئىيە كۆمەلەتتەيەكان بانگەشە و بانگەۋازى سەرھەلدان و دەرکەۋەتنى ناسنامە و شوناسە نوئىيەكان دەكەن. بەم واتايە، ناپرەزايەتتەيەكان و ھۆكارەكانى كۆكردەۋەى تاكەكان لە دەۋرى پرس و بابەتتىكى كەلتوورى و ھىمايى كە پەيوەندىيى لەگەل بابەتە ناسنامەيىيەكاندايە دەخولتتەۋە ياخود دەسوۋرپتتەۋە، نەك لە دەۋرى ناپرەزايەتى لەسەر پرسىكى ئابوورى كە بزوتنەۋە كرىكارىيەكانى پىناسە دەكرد. لە روانگەيەكى ترەۋە، ئەم بزوتنەۋانە بە كۆمەلەك لە بىروپرواكان، ھىماكان، بەھاكان و واتاكانى دەربارەى ھەستى ئەندامبوون و ئۇگرى بە گروپىكى كۆمەلەتتەيى جىاواز، وئىناى تاكەكان لە “خود” و

پروانگە نوپىيەكانى كۆمەلەيەتى لە ژيانى پۇژانە گرى داروۋە. ئەمەيش بە ھۆى ئەوھى كە ناسنامە نوپىيەكان لە جىھانى مۇدېرندا دروست بوونە ياخود پۇ نراون.

چوارەم: لە بزووتنەو نوپىيە كۆمەلەيەتتە، پەيوەندىيى نىوان تاك و كۆمەل نادىيار و ناروونە. بەم واتايە كە لەم چەشنە بزووتنەوانە كە بىنكەيەكى دىيارى كۆمەلەيەتى و چىنايەتى و ئابوورىيان نىيە، بزووتنەوھەكە دەبىتە ناوەندىك كە تىايدا تاكەكان پىناسەسى تاكەكەسى خۇيان لە بزووتنەوھەكەدا دەناسىنن و چالاكىي ناوخۇى بزووتنەوھەكە بە شىوھى تىكەلەيەك لەو ناسنامانەى كە دىانەوئىت لە ئاستى تاكەكەسى و بەكۆمەل خۇيان بەسەلمىنن بەرجەستە دەبىت.

پىنجەم: بزووتنەو نوپىيە كۆمەلەيەتتە زۇربەى كاتەكان دىنە ناو رەھەندە تاكەكەسى و تايبەتتەكانى مروۇف. پرسگەلېكى وەكوو گۇرانكارى لە رەفتارى سىكىسى و جەستەيى، مافى ھاوپرەگەزخوازەكان، لەباربىردى كۆرپەلە، ماددە ھۆشبەرەكان و ھاوشىوھەكانىيان، گرىدراونەتە بوارەكانى تايبەتى ژيانى مروۇفەكانەوھ.

شەشەم: شىواز و چوارچىوھ و مۇدەلەكانى كۆبوونەوھى تاكەكان لە بزووتنەو نوپىيە كۆمەلەيەتتەكان، لەسەر بنەماى نافەرمانىي مەدەنى و ناتوندوتىژىيە، كە جىاواز لە بزووتنەوھەكانى پىشوووتر وەكوو بزووتنەوھەكانى كرىكارىيە. ھەرۇھە ھەول دەدەرىت كە لە ستراىتېرىيە سەركەوتوھەكانى ئەو بوارە وەكوو ستراىتېرىيە ناتوندوتىژىيە گاندى، كروپۇتكىن و...، كەلك وەربىگرىت.

ھەوتەم: رىكخستن و بەرفراوانبوون و بەربلاوبوونى بزووتنەو نوپىيە كۆمەلەيەتتەكان بەو ھۆكارەيە كە حزبە نەرىتتە جەماوهرىيەكان بوونەتە ھۆى بىزارى و نامۇبوونى تاكەكان و، ھەرۇھە كەنالە نەرىتتەكانى بەشدارى لە دىموكراسىيە باوھەكان بوونەتە جىگە نارەزايەتى و رەخنەى تاكەكان.

ھەشتەم: بەپىچەوانەى بىرۇكراسىيەكانى ناوەندگەراى حزبە سىياسىيەكانى نەرىتى و جەماوهرى، رىكخراوھەكانى بزووتنەو نوپىيە كۆمەلەيەتتەكان ھەزىيان لەوھەيە، كە بە شىوھى كەرت كەرت، بەرفراوان و بەربلاو و ناوھەندى بن.

بە شىوھەيەكى گشتى ئەم پەرتووكە ھەولېكە بۇ وەلامدانەوھەيەكى كاتى بۇ ئەم پرسىارانەى كە لە سەردەمى ئىستادا پرووبەپرووى حزبە سىياسىيەكان و بزووتنەوھە كلاسىكىيەكان و ھوكومەت و ھوكمرانى و...، لە بوار و رەھەندە جۇراو جۇرەكانەوھە كراوھ. زۇربەى بەشەكانى ئەم پەرتووكە گىنگى بە گىمانە بنەپرەتتەكانى پروانگەى پىكھاتەگەرايىي كۆمەلەيەتى دەدات. ھەرۇھە پروانگە مۇدېرن و نەرىتتەكان بە مەبەستى شىكرەنەوھە و ناساندنى باشتى بزووتنەوھە نوپىيە كۆمەلەيەتتەكان پىكەوھە گرى دەدات ياخود ئاوتەپان دەكات. ئەم پەرتووكە بە پىداگرى و جەختكرەنەوھە لەسەر سى پرس و بابەتەى سەركەى، دەچىتە ناو دىبەيت ياخود مشتومرە تىورىيەكانەوھ:

1. پۇلى ناسنامە لە بزووتنەوھە كۆمەلەيەتتەكان
2. پىگە و شوپنى ئايدىلۇژى و پەيوەندى لەگەل نارەزايەتتەكان
3. ناسنامەى بەكۆمەل و ئەو پرسانەى كە دەربارەى بەردەوامىي دامەزراوھىي و پرواىي كە لە فۇرمە سەردەمىيانەكانى بزووتنەوھەكاندا دروست دەبن.

پەرتووكەكە لە چواردە بەش پىك دىت:

بەشى يەكەم/ لە لايەن: لارنا، جۆن ستۆن و گاسفيلد

ناسنامەكان، نارهزايەتییەكان و بزوتنەوہ نوێیە كۆمەلایەتییەكان

بەشى دووہم/ لە لايەن: داگ ليگ ئادام

كەلتوور و بزوتنەوہ كۆمەلایەتییەكان

بەشى سێہم/ لە لايەن: جۆزيف گاسفيلد

خۆگونجاندى بزوتنەوہ كۆمەلایەتییەكان: رەفتارى بەكۆمەل و دووبارە پيداچوونە بە تيوري كۆمەلگەى
جەماوەرى

بەشى چوارەم/ لە لايەن: رالف تریندە

ئايدیۆلۆژى و یۆتۆپيا پاش سۆسیالیزم

بەشى پینجەم/ لە لايەن: ئالبیرتۆ ملیۆچی

رەهەندە نوێیەكانى بزوتنەوہ نوێیە كۆمەلایەتییەكان

بەشى شەشەم/ لە لايەن: جۆن. دى. مەك كارتى

بزوتنەوہ لە دژى لیخۆرىنى سەيارە (ئۆتۆمبیل) بەسەرخۆشى

بەشى حەوتەم/ مۆدىل و چوارچۆوہەكانى ئەندامىتى لە بزوتنەوہى ئاشتىي ھۆلەندا

ناسنامەگەليك لە قوناغى گواستەنەوہدا

بەشى ھەشتەم/ لە لايەن: ھانت، بېنڤۆرد و سنۆ

گۆرەپانەكانى ناسنامە لەگەڵ پرۆسەكانى ديزاينکردن و بنیاتەكانى كۆمەلایەتییە بزوتنەوہكان

بەشى نۆیەم/ لە لايەن: ئینریك لارنا

بەردەوامى و یەكپارچەيى لە چەشنە نوێیەكانى رەفتارى بەكۆمەل: شیکردنەوہبەكى بەراوردکارانە
دەربارەى بزوتنەوہ خویندکارییەكان

بەشى دەیەم/ لە لايەن: كار ديل سۆلەر

تۆرەكانى پیکناکۆكى و ریشەكانى ئازادى ژنان

بەشى يازدەيەم/ لە لايەن: ھانك و جۇنستۇن

بزووتنەو نوپپە كۆمەلەيەتتەيەكان و نەتەوگەرايىي كۆنى ناوچەيى

بەشى دوازدەيەم/ لە لايەن: مېت زاہ

سەوزەكان، ئارابانەچى و دژە كۆمۇنىستەكان: رەفتارى بەكۆمەل لە نپوھندى خولى گواستنەوہ لە پزىم
لە ھەنگارىيا

بەشى سىزدەيەم/ لە لايەن: خۆزە ئىلوازىر- فانكۆ

بزووتنەوہ كۆمەلەيەتتەيەكان لە ئىسپانىياى مۇدپىرن: لە كۆدپلى پيش جەنگى ناوخۇ تاوھكوو بزووتنەوہ نوپپە
كۆمەلەيەتتەيەكانى سەردەم

بەشى چواردەيەم/ ئىستا دەبىت چى بكەين؟

كۆتايىي حزبە سياسىيەكان

بۇ زانىارىي زياتر پروانە:

[Joseph R. Gusfield, Johnston, Enrique Larana](#), (1994); **New Social** .1
Movements: From Ideology to Identity, [Temple University Press](#)

انريك لارنا و ديگران، جنبش ھای نوین اجتماعى، مترجمان: سيد محمد كمال سرورىان و على صبحدل،
پژوهشكده مطالعات راهبردى، 1387.